

GYÓGYNÖVÉNYEK, ETNO(FARMAKO) BOTANIKAI ÉS ETNOFARMAKOLÓGIAI KUTATÁSOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN ÉLŐ MAGYAROK KÖRÉBEN VÁZLATOS ÁTTEKINTÉS¹

„Népi gyógyítóink, adatközlőink és kutatóink emlékének.”

Bevezetés

A természetes eredetű anyagok gyógyszergyártásban betöltött szerepe egyre inkább növekszik. Valamennyi földrészen található olyan gyógyszergyártó cégek, melyek arra töreksenek, hogy a népi gyógyászati tapasztalatokat figyelembe véve, igazolt hatású, magas minőségű és standardizált készítményeket állítsanak elő, illetve juttassanak piacra. Az egyes országok lakosainak gyógynövények és más természetes anyagok használatára vonatkozó hagyományos ismeretanyagának (hagyományos gyógyszerkincsének) összegyűjtésére, modern szemlélettel történő értékelésére egyaránt szükség van. Ezek jó kiindulópontként szolgálhatnak új fitoterápiás készítmények és gyógyhatású táplálékok előállításához.² Mindezt igazolja az a tény is, hogy a különféle értékelő gyógynövény-monográfiákban (E, ESCOP, WHO stb.) több mint négyszázféle növényi drog található, melyek modern alkalmazásának hátterét az esetek többségében hagyományos ismeretek alapozzák meg.³

Jelentősebb történeti-, nyelvészeti-, orvosbotanikai adatok

Az urálvidéki őshazából vándorló, a Kárpát-medencében több mint 1100 évvel ezelőtt letelepedett magyarok betegségeivel és azok orvoslásával, valamint a (gyógy)növények használatával kapcsolatos ismereteinek feltárásával több kutató is foglalkozott. Grynaeus Tamás átfogóan és igen részletesen vizsgálta az említett kérdéseket. A honfoglalás- és az Árpád-kori magyarság betegségeire és azok gyógyítására vonatkozó ismereteit a történettudomány, régészet, antropo-

¹ Jelen tanulmány a Francia- és Európai Etnofarmakológiai Társaságok folyóiratának (Etnofarmacologia) 2011 novemberi számában megjelent tanulmány szerkesztett, helyenként rövidített, helyenként kiegészített változata.

² BABULKA 1985., 1989., 1995a., 2010.; FARNSWORTH 1985.; LEUNG – FOSTER 1996.; SALIM et al. 2008.

³ BLUMENTHAL 1998., ESCOP 2003.; 2009.; WHO 1999–2009.

lógia, demográfia és nyelvészet eredményeinek figyelembevételével tanulmányozta, majd megállapításait önálló kötetben is megjelentette.⁴ Ugyanezen téma kiváló kutatója Józsa László, aki elsősorban paleopatológiai vizsgálatok eredményeinek segítségével mutatta be az említett korban élő magyarság egészséggel és betegségekkel kapcsolatos elképzeléseit, illetve ez utóbbiak gyógyítására vonatkozó ismereteit.⁵ Grynaeus a betegségek és gyógyításuk mellett behatóan vizsgálta a jelzett korban élő magyarok növényismeretét, és arra is kísérletet tett, hogy felvázolja a térség akkori növényföldrajzát.⁶ Kutatásainak kezdetén abból a feltevésből indult ki, hogy az állattenyésztő-földművelő magyarság növényismeretét nem szerezhette a térítő szerzetesektől, ugyanis maga és állatai fizikai léte egyaránt függött a vegetáció alapos ismeretétől. A korai finnugor és török eredetű növénynevek, egyes növények tudatos fölhasználása (pl. íj, nyílveszsző, koporsó, készítés), a festő- és mérgező növények, illetve a növényi ínség-eledelek ismerete és a jóval az ún. füveskönyvek előtti nyelvemlékeinkben szereplő sok száz magyar növénynév egyaránt igazolja hipotézisét. Az elsősorban növénynevekre, helynevekre és növényhasználatra utaló szavak alapján a 8–14. században például a bojtortján (*Arctium* sp.), csalán (*Urtica* sp.), fenyő (*Pinus*, *Picea* sp.), hagyma (*Allium* sp.), hárs (*Tilia* sp.), meggy (*Cerasus vulgaris*), nyár (*Populus* sp.), nyír (*Betula* sp.), torma (*Armoracia* sp.) és ürömfajok (*Artemisia* sp.) növényi orvosságként való használata valószínűsíthető. Több, e korban használt növényfaj magyarországi előfordulását – és részben terápiás alkalmazását – oklevélszótárakban, szójegyzékekben (pl. Beszterce – 1395, Schägli – 1405, Sopron – 1430), füveskönyvekben és népgyógyászati feljegyzésekben a mai napig nyomon követhetjük.⁷ Ugyancsak e kor növényismeretének megismeréséhez nyújt hasznos segítséget Gyulai Ferenc *Archaeobotanika* című könyve, melynek témája a Kárpát-medencében régészeti-növénytan vizsgálatok alapján feltárt kultúrnövények története.⁸

A Grynaeus Tamás és Papp József által közzétett, fentebb már idézett 15–17. századi régi magyar (gyógy)növények mutatójában 382 faj neve található. Ezek botanikai azonosítását a különböző forrásokban található illusztrált növényképek, a magyar és latin nevek egyaránt segítették. E fajok legalább 1/3-részét az európai fitoterápiában ma is gyakran alkalmazzák teakeverékek, kivonatok és gyári készítmények formájában.

A Kárpát-medencében évszázadok során felhalmozott történeti-növényismereti adatok, valamint az orvosbotanikai irodalom kutatását és elemzését végző Szabó T. Attila az 1995-ben készült akadémiai doktori értekezésében arra a következtetésre jutott, hogy „(...) már a 16. században léteztek olyan magyar nyelvű, esetenként több kötetes természettudományos monográfiák, amelyekben tízezernyi adat bizonyítja egy, a kor európai színvonalán álló tudományos, illetve hagyományos magyar növényismeretnek és növényhasználatnak a létezését”.

⁴ GRYNÆUS 1996a.

⁵ JÓZSA 1996., 2006.

⁶ GRYNÆUS 1996b.; GRYNÆUS – GRYNÆUS 2001.

⁷ GRYNÆUS 1985.; GRYNÆUS – PAPP 1977., 1978.

⁸ GYULAI 2001.

E században jöttek létre ugyanis az első latin-magyar, magyar-latin, magyar-latin-német botanikai szövegek; az első botanikai leckét is tartalmazó nyomtatott tankönyv, az első magyar nyelvű nyomtatott természettudományos – botanikai, orvosi – szövegek, az első magyar *Herbáriumok* (1578, 1595); az első magyar-latin etnobotanikai gyűjtemény (*Stirpium Nomenclator Pannonicus*, Németújvár), és az első magyar növényneveket és európai jelentőségű kultúrnövény-evolúciós adatokat is tartalmazó regionális pannon flóramű. Az említett művek megjelenésével párhuzamosan alakultak ki azok az értelmiségi körök is, amelyek megteremtették a *sárovári*, *németújvári* és *erdélyi orvosbotanikai iskolák* kialakulásának feltételeit.⁹

Az első magyar nyelven írt és Kolozsvárott, 1578-ban megjelentetett füveskönyv (*Herbárium*) szerzője, Melius Péter művében 1236 magyar növénynevet említ, és több mint 450 azonosított rendszertani egységet (taxont) tárgyal.¹⁰ Ebből a ma is hivatalosan számon tartott (gyógyszerkönyvekben szereplő) fajok száma meghaladja a százat. A Melius füveskönyvének kiadását követő évszázadokban megjelent fontosabb magyar nyelvű füveskönyvekben, házipatikákban és orvosbotanikai munkákban szereplő gyógynövényfajok száma pedig meghaladja a hatszázat.

A svéd botanikus, Carl von Linné *A természet rendszere* címmel 1735-ben megjelent munkája elősegítette a magyarországi botanika önálló tudománnyá válását. Hatására az orvosbotanikai forrásmunkáktól, füveskönyvektől egyre inkább különváltak a „tisztán” botanikai munkák. Ezt a folyamatot tükrözi, hogy Diószegi Sámuel *Orvosi Füvészkönyve* (1813) már a Fazekas Mihállyal közösen írt *Magyar füvészkönyv* (1807) kiegészítéseként jelent meg, melyben Diószegi többnyire a korábban megjelent magyar művek adatait dolgozta fel.¹¹

Sadler József (1791–1849) botanikus, gyógyszerészmester és orvosi diplomával rendelkező tudós volt, aki flórakutatással, harasztokkal és gombákkal egyaránt foglalkozott, és több növényfajt is elneveztek róla (pl. *Ferula sadleriana* Ledeb, *Centaurea sadleriana* Janka *Quercus sadleriana* Deer). Számos botanikai gyűjtőúton vett részt, herbáriumi gyűjteménye 1839-ben több mint 28 ezer fajt tartalmazott. *Magyarázat a szárított plánták gyűjteményéhez* címmel megjelent 14 kötetes munkája 1823–1827 között készült el. Ebben a növényeket felhasználásuk alapján 16 csoportba sorolta (pl. élelmiszer, gyógy-, festő-, takarmánynövény), és magadta magyar és német nevüket is.¹²

A világ első „gyógynövénykutató intézete” (Gyógynövény Kísérleti Állomás névvel) Páter Béla (1860–1938) elképzelései szerint Kolozsvárott létesült 1904-ben. A kísérleti állomás létrehozásával Páter azt az „erdélyi gyógynövény iskolát” alapozta meg, melynek kutatási programjaiban kezdettől fogva fontos helyet kapott a népi növényismeret és a népi gyógynövényhasználat kutatása, interdiszciplináris tanulmányozása, értékelése.¹³ Célkitűzései közt az alábbiak szerepeltek:

⁹ SZABÓ T. 1995., 1996.

¹⁰ MELIUS 1978.

¹¹ DIÓSZEGI – FAZEKAS 1807.; DIÓSZEGI 1813.

¹² SZABÓ – KÓCZIÁN 1982.

¹³ RÁCZ-KOTILLA – RÁCZ 2004.

- az Erdélyben természetű fajok egyedi fejlődésének megismerése a csírázástól a termések beéréséig,
- a vadon termő gyógynövények termesztésbe vonása és a termesztés feltételeinek megállapítása,
- a gyógynövények elsődleges feldolgozása a termesztés helyén, az illóolajok hozamának és összetételének követése,
- a gazdák képzése és továbbképzése, rendszeres (évente egy vagy két) tanfolyam megszervezése és gyakorlati ismertetések kiadása által,
- szaporító anyagok biztosítása a termesztők részére,
- a gyógyászati hatóanyagok vizsgálata, különböző tényezők szerepének megállapítása,
- a termés hozam és termés minőségének megismerése.

Páter első közleménye *A nép orvosi növényei* címmel 1896-ban jelent meg a *Természettudományi Közönyben*. E tanulmánya már előrevetítette az egész életre szóló érdeklődését a gyógynövények és a népi növényismeret iránt. Széleskörű növénytani, állattani, földtani és földrajzi ismeretekkel rendelkező tudós volt, akinek gyógynövényekről írt könyvei magyar, román, német és francia nyelven jelentek meg.¹⁴

Az orvostörténész Magyary-Kossa Gyula (1865–1944) által írt *A hazai gyógynövények hatása és orvosi használata* című, évszám nélkül, az 1920-as évek táján megjelent munka „modern szemléletű fitoterápiai könyvnek” tekinthető. Több mint 150 gyógynövényt a különböző szervrendszerekre kifejtett hatásaik, illetve hatóanyagaik alapján rendszerezve mutatja be, számos állatkísérlet leírása mellett. Más munkáiban (*A magyar orvosi emlékek* és *Az állatorvosi könyvészet*) is bőségesen található adatok a gyógynövények használatáról.¹⁵

Spielmann József (1917–1986) orvostörténész behatóan foglalkozott a természet tudományos és a népi gyógyászat egymásra hatásával. A kérdéskört vizsgáló tanulmányában azt írta, hogy az évszázadok során a racionális gyógyászat mindig szoros kapcsolatban állt a népi empiriával. Véleménye szerint a népi gyógyászat olyan forrás volt, amelyből a papi gyógyászat, a racionális orvoslás és a természet tudományos szemléletű orvostudomány egyaránt merített.¹⁶

Népi orvoslási-, etnofarmakobotanikai kutatások, összefoglaló munkák, gyűjtemények, kiállítások

A magyar népi orvoslás kutatásának szükségességét jelző első felhívások több mint 170 évvel ezelőtt láttak napvilágot. Először Kremzír Mózes orvostudományi disszertációjában (1837) jelent meg egy orvosoknak szóló felhívás a köznép gyógyszereinek megismerésére. Egy évvel később egy másik orvos, Bugát Pál, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, az általa indított *Orvosi Tár* című

¹⁴ BABULKA – RÁCZ 2006.

¹⁵ MAGYARY-KOSSA id. munkái

¹⁶ SPIELMANN 1979.

folyóirat egyik cikkében annak szükségét és hasznát fejtegette, hogy az orvosok megismerjék a népi gyógyászat különféle szereit és az „egyszerű emberek” gyógyítással kapcsolatos hagyományos ismereteit.¹⁷

A népi orvoslás kutatásával kapcsolatban 1945-ig megjelent cikkek, tanulmányok, könyvek és gyűjtések adatait Vajkai Aurél összegezte.¹⁸ A második világháború után egyre intenzívebbé váló, a Kárpát-medencében élő magyarságot érintő néprajzi és etnobotanikai gyűjtőmunkákban több kutató (köztük több orvos és gyógyszerész) alapvető célként jelölte meg a népi gyógyító eljárások, illetve a gyógynövények hagyományos alkalmazásmódjainak lejegyzését.

A magyar néphit- és sámánhit-kutatás kiemelkedő egyéniségeként számon tartott Diószegi Vilmos (1923–1972) volt az, aki az 1960-as évek elején hívta fel a figyelmet többek között a betegségek tüneteinek, okának és megelőzési lehetőségeinek összegyűjtésére; a betegségek és gyógyító eljárások fényképekkel való dokumentálására; a tárgyi anyagok és növények begyűjtésére, valamint a ráolvasások és imaszövegek pontos leírása szükségességére.¹⁹ Az említett kutatók több évtizedes munkájának köszönhetően mára számos monográfia, szakcikk, kézirat, hangfelvétel, valamint rengeteg fényképfelvétel gazdagítja könyvtárainkat és múzeumainkat. (Példaként említhetők a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár vonatkozó anyagai, a Néprajzi Múzeumban található Etnológia Adattár és Fotóarchívum, a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjánál elindított Népi Gyógyászati Archívum, vagy a Magyar Etnobotanikai Adatbank – Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely és MTA SZTAKI.)

1974-ben a veszprémi Bakonyi Múzeum adott otthont annak a kiállításnak, amelynek rendezői kísérletet tettek a hazai múzeumok népi gyógyítással kapcsolatos tárgyi emlékeinek összegyűjtésére. A képanyaghoz és a tárgyi emlékekhez Hoppál Mihály és Törő László írt kísérőszöveget, amely magyar és angol nyelven az *Orvostörténeti Közlemények* különszámában jelent meg.²⁰ Ezt a kiadványt 1979-ben egy újabb, Antall József és Buzinkay Géza által szerkesztett, népi orvoslással foglalkozó kötet követte. Ebben szintén érdekes tanulmányok olvashatók, többek között a népi orvoslás értékelésének problémáiról, a magyar népi gerontológia tanulságairól, a Kárpát-medence etnobotanikai problémáiról, valamint az etnobotanika várvidéki helyzetéről.²¹ A magyar államalapítás emlékére *Hagyományos orvoslás évszázadai* címmel készült kiállításnak (rendezte: Babulka Péter) a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum adott otthont 2000-ben.²²

¹⁷ GÉMES 1979.; OLÁH 1986.

¹⁸ VAJKAI 1948.

¹⁹ GÉMES 1979.

²⁰ HOPPÁL – TÖRŐ 1975.

²¹ ANTALL – BUZINKAY 1979.

²² Tájékoztató látható a www.tarnics.hu honlapon.

Népi (gyógy)növényhasználat etno(farmako)botanikai és etnofarmakológiai értékelések

A népi orvoslási, etnofarmakobotanikai és etnofarmakológiai kutatásokban kiemelkedően fontos szerepük van a gyógy- és tápláléknövényeknek. A használatukra vonatkozó adatok gyűjtése és elemzése hasznos kiindulópontként szolgálhat a növényi gyógyszerek, gyógyhatású- és étrendkiegészítő készítmények fejlesztésénél.

A II. világháborút megelőző évtizedekben végzett, többnyire néprajzi gyűjtésekben bőségesen található adatok a különféle növények gyógyításban és táplálkozásban betöltött szerepére. Sajnos az esetek legnagyobb részében a botanikai azonosítások pontatlansága vagy hiánya miatt csak a néphitet érintő elemek lehetnek tudományos szempontból értékesek, illetve értékelhetők. Az 1960-as évektől végzett gyűjtésekben azonban már több kutató fektetett komoly hangsúlyt a növények botanikai azonosítására és a herbáriumai növény példányok készítésére (is). A gyűjtések módszertanában beállt fontos változásnak köszönhetően sorra jelentek meg és váltak elérhetővé olyan etno(farmako)botanikai és népi orvoslási eljárásokról szóló közlemények, tanulmányok, kéziratok és kötetek, melyeknek gyógy- és tápláléknövények használatát érintő adatai sokoldalú értékelésre adnak lehetőséget. E gyűjtemények részben egy-egy nagyobb földrajzi vagy néprajzi tájegységet, egy-egy község vagy falu népi (gyógy)növényismeretét érintik, de vannak olyan gyűjtések is, amelyek egy-egy adott témakör (pl. népi születésszabályozás, a fogamzástól az elválasztásig terjedő időszakban használt táplálék- és gyógynövények), vagy egy-egy növény részletes vizsgálatára vonatkoznak.

Valamennyi népi (gyógy)növényhasználatot érintő kutatási beszámoló, tanulmány, cikk és kötet közül kiemelkedő fontosságú Péntek János és Szabó Attila *Ember és növényvilág* címmel megjelentetett, Kalotaszeg (Calata Area, Románia) népi növényismeretét bemutató kötete, melyben mintegy 1200 növényfaj (!) használatára (pl. élelmiszer, gyógyítás, takarmányozás, festés stb.) található részletes, bőséges és igen pontos adatok.²³ Figyelmet érdemlő és módszertani szempontból is nagyon érdekes az általuk szervezett és szakmailag felügyelt két etnobotanikai gyűjtőverseny (Ezerjófú – 1972, Csodabab – 1975, mindkettő helyszíne Erdély, ma Románia), melyekben általános iskolás korú gyerekek vettek részt kérdőíves adatgyűjtéssel és herbáriumkészítéssel. E gyűjtések adatainak értékelését és sajtó alá rendezését szintén Szabó Attila és Péntek János végezték.²⁴

A magyar etno(farmako)botanikai kutatásokból kiemelkedik Kóczian Géza gyógyszerész (1942–1987) 1054 oldalas egyetemi doktori értekezése, melyben 452 növényfaj használatát ismertette, és legalább 1500 népi nevet adott közre. Ebből 258 gyógy- és mérgező növényt hatástani besorolásuk alapján mutat be.

A több gyűjtési helynek, a gyűjtési helyek közötti nagy távolságnak (van ahol eléri az 1000 km-!), valamint az egy-egy helyen összegyűjtött adatok mennyisé-

²³ GÉMES 1979.

²⁴ PÉNTEK – SZABÓ 1985.

gének köszönhetően a disszertációban bemutatott növények jó keresztmetszetet adnak a sajátos földrajzi és éghajlati viszonyú, igen változatos és értékes természetes növénytakaróval rendelkező Kárpát-medence magyarságának, illetve a vele évszázadok óta együtt élő népek növényismeretéről, és tudásanyaguk egymásra hatásáról.²⁵

A magyar népi orvoslásban használt gyógy- és tápláléknövények számbavételét és elemzését célzó vizsgálatok (ld. 1. sz. táblázat) eredménye azt mutatja, hogy a magyar (kárpát-medencei) népi orvoslásban az utóbbi másfélszáz esztendőben felhasznált vadon élő és termesztett taxonok száma megközelíti a hétszázat, az egy-egy területen (például sebek és emésztőrendszeri betegségek kezelésében, az állatok betegségeinek gyógyításában) felhasznált növények száma pedig meghaladhatja a százötvenet.²⁶

A népi emberorvoslásban leggyakrabban a különféle sebek és bőrbetegségek, az emésztőrendszeri- és légzőszervi panaszok, valamint a reumás- és húgyúti megbetegedések kezelése adott munkát a gyógyítóknak, míg állatok esetében az emésztési zavarok és a sebek kezelése volt a legfontosabb feladat.

Az állatok egészségének és szaporodóképességének fenntartásában a takarmánynövényeknek is fontos szerep jutott. Sadler említett herbáriumaihoz csatolt feljegyzéseiben 77 takarmánynövényt és tízféle szénának alkalmas növényfajt említ, Kóczián Géza pedig 48-féle, tyúk, kacska, pulyka, nyúl, sertés, juh, szarvasmarha, ló takarmányozására alkalmas növényt (gabonafélék, gyökér- és gumós zöldségek, olajnövények, rostnövények, szálás és szemes takarmányok) sorol fel. Ez utóbbiak tanulmányozása különösen az ökológiai állattartók számára tartalmazhat sok jól hasznosítható adatot.²⁷

A népi orvoslásban alkalmazott gyógynövények kísérletes vizsgálata és terápiás alkalmazhatóságának értékelése szempontjából a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem kutatói végeztek különösen értékes munkát. A Páter Béla által létrehozott „erdélyi gyógynövényiskola” harmadik generációjához tartozó Rácz Gábor és Rácz-Kotilla Erzsébet vezette munkacsoportok széleskörű népi gyógyászati gyűjtések adataiból kiindulva már az 1960-as években etnofarmakológiai szemlélettel végeztek népi orvoslási adatgyűjtésből kiinduló, hatásvizsgálatokkal és növényi készítmények kifejlesztésével záruló kísérleteket.

Rácz Gábor a népi gyógynövényismeretet a néprajz és a fitoterápia határterületeként határozta meg. Az értékelő munka főbb lépéseit az alábbiakban jelölte meg:

²⁵ BABULKA 1998a.; KÓCZIÁN 1985.

²⁶ A táblázat összeállításához felhasznált forrásmunkák szerzőinek nevei és a könyvek, tanulmányok megjelenésének időpontjai a táblázatban találhatóak. Előzetes, folyamatos kiegészítést és az egyes növényfajok használatának megerősítését igénylő fajlista érhető el többszáz növényfotóval együtt a www.etnofarmakologia.hu honlapon, és ugyanítt a népi orvoslásban alkalmazott néhány fontosabb gombafaj neve is megtalálható.

²⁷ SZABÓ L. Gy. – KÓCZIÁN 1982.; KÓCZIÁN 1985.

1) *Népgyógyászati adatok gyűjtése*

Erdély számos földrajzi és néprajzi tájegységében végeztek részben florisztikai, részben népgyógyászati és népi növényismereti gyűjtéseket. Az 1950-es években végzett gyűjtéseket néhány évtizeddel később több helyszínen megismételték a hagyományos alkalmazásmódok megmaradásának vagy változásának tanulmányozása érdekében.

2) *Adatok csoportosítása, elméleti értékelése*

A népi orvoslási gyűjtőutak során lejegyzett adatokat felhasználási mód, feltelezett hatás és egyéb szempontok alapján rendszerezték. Az értékelés, illetve csoportosítás során figyelembe vették a régi kéziratok és füveskönyvek adatait is.

3) *Hatásvizsgálatok, kísérletes vizsgálatok*

Mikrobiológusok, parazitológusok, hepatológusok és más szakemberek közreműködésével többek között az alábbi vizsgálati módszereket dolgozták ki a népi gyógyászatban alkalmazott növények hatásainak tanulmányozására: a) kórokozó baktériumok és gombák gátlása, b) kórokozó véglényekre és férgekre kifejtett hatás, c) vérnyomáscsökkentő és nyugtató hatás, d) vizelethajtó és vesekövek képződését gátló hatás, e) gyomorfekély-kivédő hatás, f) gyulladás-csökkentő hatás.

A Rácz Gábor és Rácz-Kotilla Erzsébet vezette munkaegyüttesek több mint ötszáz növényfajjal végeztek kémiai és hatástani vizsgálatokat, melyek között jelentős szerepet kapott a népi orvoslásban alkalmazott növények részletes tanulmányozása is. Ez utóbbiakra hozható fel példaként a hasmenés és fehérfolyás ellen használatos növények, a máj- és epebetegségek kezelésére használt növények, vagy a hagyományosan alkalmazott növényi vizelethajtó szerek vizsgálata.

Kísérletes munkájuk során nem csak a népi orvoslásban használt gyógynövények hatástani tulajdonságainak megismerését, illetve hatásuk állatkísérletekben történő igazolását tűzték ki célul, hanem azt is tanulmányozták, hogy milyen összefüggések fedezhetők fel egyes növénytaxonok (fajok, családok) és a rájuk jellemző hatástani tulajdonságok között (a növényrendszertan gyógyszerhatástani megközelítése – farmakotaxonómiai jellegek igazolása). Vizsgálati eredményeik alapján az alábbi megállapításra jutottak:

- 1) az ajakosvirágúak családjánál – a 81 vizsgált taxon közül 76 fejtett ki gátló hatást a kísérleti egerek központi idegrendszerére,
- 2) ribiszke fajknál (*Ribes* sp.) – mindhárom faj rendelkezett vizelethajtó, sóürítést fokozó és vérnyomáscsökkentő hatással,
- 3) a jezsámen fajknál (47 *Philadelphus* fajnál) a trichomonacid hatás általános farmakológiai jelleg.

4) *Új gyógyszerek kikísérletezése*

Több, a hagyományos orvoslásban alkalmazott gyógynövény néprajzi, botanikai, kémiai, hatástani és toxikológiai vizsgálatának eredményeként jutottak el modern fitoterápiában is alkalmazható szerekhez.²⁸

²⁸ Rácz et al. 1982., 2012.; RÁ CZ-KOTILLA – RÁ CZ 2001.; RÁ CZ 1979.

A magyar népi orvoslásban alkalmazott (gyógy)növények jelentős részét napjainkban is széles körben alkalmazzák a fito- és aromaterápiai kezeléseknél, illetve fontos szerepet töltenek be az egyre népszerűbb és terjedőben lévő öngyógyításban. A gyógynövények és a gyógynövény tartalmú készítmények értékelésével, illetve forgalomba hozatalával foglalkozó szakhatóságok által használt növény és droglistákban, monográfiákban, összefoglaló kötetekben, valamint a hazai és külföldi gyógyszerkönyvekben több mint százötven olyan növényfaj szerepel, amelyet a magyar népi orvoslásban is gyakrabban alkalmaztak az emberek betegségeinek kezelésére. Mindezek mellett figyelmet érdemel az is, hogy a farmakognózia és a fitoterápia tantárgyak európai oktatásában használt fontosabb szakkönyvekben ismertetett növényfajok több mint 30%-át a magyar népi orvoslásban is alkalmazták, ami szintén e fajok hatásosságát és biztonságos alkalmazhatóságát valószínűsíti.

Összefoglalás

A Kárpát-medencében több mint 1100 éve élő magyarság a különféle betegségek gyógyítása során számos különleges és érdekes gyógyító eljárás (pl. jelképes és valódi trepanáció, pióccával történő vérszívás, méhszúrássterápia) alkalmazása mellett a gyógynövények és más természetes anyagok (gombák, állati eredetű termékek) gyógyhatásairól is rengeteg ismeretet gyűjtött össze. Ez utóbbiak írásos formában történő lejegyzése a 12. század végén kezdődött meg. Az első magyar nyelven írt füveskönyv 1578-ban látott napvilágot, melyet mintegy három évszázadon keresztül további füveskönyvek és orvosbotanikai munkák megjelenése követett. A 19. század elején a tisztán botanikai munkák különváltak a gyógynövények hatásait is bemutató (füves)könyvektől. Az 1930-as évek végén vetették papírra azokat az első felszólításokat, melyek arra ösztönözték az orvosokat, hogy a nép által használt növényi és egyéb házi szereket megismerjék, hiszen köztük többnek is figyelmet érdemlő gyógyhatást tulajdonítottak. Az etno(farmako)botanikai gyűjtőmunkák a II. világháború után váltak intenzívvé, és ezidőtájt kezdődtek meg az első etnofarmakológiai vizsgálatok is. A világ első gyógynövénykísérleti állomása Kolozsvárott létesült 1904-ben, ahol a természetési és agrotechnikai kísérletek mellett az etno(farmako)botanikai szemléletű kísérleti munkák is megkezdődtek. Az intézetet alapító Páter Béla (1860–1938) egy olyan gyógynövényiskola alapjait fektette le, melynek ma már a negyedik generációja dolgozik elődeinek példáit követve, modern szemlélettel, széleskörű és új ismeretekkel felvértezve, ezért az erdélyi gyógynövény iskolát *hungarikumnak* is tekinthetjük. A Kárpát-medencében élő magyarság népi orvoslásában alkalmazott gyógynövények különböző szempontok szerinti értékelésére főként az utóbbi néhány évtizedben került sor, melyek szerint legalább hatszáz olyan növényfaj található a magyar népi orvoslásban, melyeknek használatát illetően a térség több pontjáról is vannak gyűjtési adatok.

1. táblázat: A magyar népi gyógynövényhasználat értékelésének néhány módja és következtetései

Hagyományos gyógynövényhasználat elemzésének, vizsgálatának módjai	Megjegyzések, következtetések
A Kárpát-medencében használt gyógynövények számbavétele	A különböző kutatók által gyűjtött és feldolgozott 20. századi népi orvoslási, népi gyógynövényismereti adatok több mint 400 kárpát-medencei falu legalább 1500 adatközlőjétől származik. A betegségek megelőzésére és gyógyítására használt taxonok (főként fajok) száma eléri a 700-at (a Kárpát-medencében található magasabb rendű, virágos növények száma kb. 3000). (Babulka 1983–2011)
Egy-egy falu, község, földrajzi vagy néprajzi tájegységben hagyományosan alkalmazott fajok összegyűjtése, monografikus feldolgozása	Az egy-egy faluban vagy tájegységben használt gyógynövények száma gyakran meghaladja a 150-et (de elérheti a 300-at is). (Bernád 2010.; Danter 1994.; Frenzl 2002.; Halász 2010.; Halászné Zelnik 1981.; Keszeg 1978.; Kész 2006.; Kóczyán 1980., 1985., 1986., 1988., 1990.; Kóczyán – Pintér – Szabó 1975.; Kóczyán – Szabó I. – Szabó L. Gy. – 1977.; Kóczyán – Szabó L. Gy. – 1978., 1990.; Kótyuk 2000.; Oláh 1985., 1987.; Papp 2011.; Rab 1982., 1991.; Tankó 2003.; Vajkai 1942.; Vasas 2009.)
Sebek és bőrbetegségek kezelésére használt gyógynövények számbavétele és értékelése	A pyogén bőrbajok, a külső erőszakos behatások okozta sérülések és sebek, valamint az ekcéma és egyéb, meg nem határozott sebek kezelésére használt gyógynövények száma eléri a kétszázat. (Oláh – Babulka 1983.)
Reumás megbetegedések kezelésére használt növények számbavétele és összehasonlító értékelése (összevetés az észak-amerikai indiánok körében hagyományosan alkalmazott, illetve az európai fitoterápiában alkalmazott növényekkel)	A tartós hideg hatás, a hideg és vizes környezet, a megerőltetés, a helytelen táplálkozás, a vér összetételének kedvezőtlen megváltozása előidézte reumás bántalmak kezelésére használt gyógynövények száma a magyar népi orvoslásban legalább 80. Ezek egy része fontos szerepet tölt be az európai fitoterápiában, többük alkalmazásával pedig az észak-amerikai indiánoknál is találkozhatunk. (Babulka 1995.; Babulka – Goetz 1998.)
Emésztőrendszeri megbetegedések kezelésére használt gyógynövények számbavétele és értékelése	A különböző emésztési zavarok, hasmenés, székrekedés, étvágytalanság, bélférgesség és a különféle epebántalmak kezelésére használt fajok száma eléri a százötvenet. (Babulka 2007c., 2009a.)
Húgyúti bántalmak kezelésében használt gyógynövények számbavétele és értékelése	Legalább húszféle gyógynövény használatos, köztük többről készült gyógynövényértékelő monográfia és ma is fontos szerepet kapnak a modern fitoterápiában. (Tamasi – Babulka 1990.)
Nyugtató hatású gyógynövények számbavétele és értékelése	Gyógynövényeket főként a szorongással járó szívpanaszok és a kisgyermek éjszakai feljedése ellen használtak, a mai értelemben vett nyugtató és szorongásoldó céllal történő alkalmazásokra korábban kevesebb adat volt. A felhasznált növények száma legalább harminc. (Tamasi – Babulka 1990.)
Köhögéscsillapító hatású gyógynövények számbavétele és használatuk értékelése (egy kiválasztott hatással bíró növények használatának elemzése)	A köhögés csillapítására használt növények száma eléri a százat. A népkülönbséget tesz a produktív és az improduktív köhögések között, azonban ez a gyógynövény ajánlásokban nem mindig tükröződik. (Grynaeus – Babulka 1986.)

Hagyományos gyógynövényhasználat elemzésének, vizsgálatának módjai	Megjegyzések, következtetések
Illóolajos növények használata a magyar és az indiai népi orvoslásban (egy kiválasztott hatóanyagot tartalmazó növények alkalmazásának elemzése)	A magyar népi orvoslásban alkalmazott mintegy 80 faj kb. 1/4-ét az indiai népi orvoslásban ugyanarra a cél(ok)ra használták. (Vohora et al. 1987.)
Egy-egy adott gyógynövény vagy adott növénynemzettségbe tartozó fajok népgyógyászati alkalmazásának tanulmányozása	Pl. lósóska fajok - <i>Rumex</i> spp. (Oláh – Babulka 1985.), „fülfű” – <i>Sempervivum tectorum</i> (Grynaeus 2001.), hunyor fajok – <i>Helleborus</i> spp. (Kóczyán et al. 1979.)
A fogamzástól az elválasztásig terjedő időszakban hagyományosan alkalmazott gyógy- és tápláléknövények számbavétele, használatuk értékelése (egy kiválasztott életszakaszban alkalmazott gyógynövények vizsgálata)	A jelzett időszakban használt növények száma legalább 80. A növények jelentős részének használata táplálkozási, betegségmegelőző és terápiás szempontok alapján egyaránt figyelmet érdemel (pl. ajánlott és tiltott ételek, mellbimbórepedés és az újszülöttek bőrbetegségeinek kezelésére használt növények). (Babulka – Pataki 1997.; Pataki 2002.)
Gyógynövények alkalmazása a hagyományos állatgyógyászatban, az ökológiai állattartásban és az alternatív állatgyógyászatban	Az emésztőrendszeri betegségek, sebek, húgyivarszervi megbetegedések, légúti megbetegedések és a különféle fertőző betegségek kezelésére felhasznált fajok száma eléri a százötvenet. Ezek mintegy 1/3-a készítmények formájában jelen van a modern állatorvosi fitoterápiában és az állatok takarmányozásában. A népgyógyászati adatokban összegyűlt tapasztalatok figyelmet érdemelnek az ökológiai állattartók számára. Magyarországon az állatorvostanhallgatók graduális képzésének keretében 2001 óta hallhatnak előadást a népi gyógynövényhasználatról és az állatorvosi fitoterápiáról, emellett több alternatív- és ökológiai állatgyógyászat témakörben rendezett konferenciának és workshopnak volt témája a népi állatgyógyászat, illetve az állatgyógyászati fitoterápia. (Babulka 2005a., 2011c.; Kóczyán 1990.)
Tápláléknövények hagyományos alkalmazásának számbavétele és értékelése	A magyar nép által használt tápláléknövények száma – beleértve az inszegeledelként fogyasztott, vadon élő növényfajokat is – legalább 130, melyek közül mintegy 100 (!) fajt gyógyítás céljából is használnak. A gyógynövényként használt fajok mintegy 10%-a előfordul a gyógynövény-értékelő monográfiákban, illetve hatóanyagként kerülnek felhasználásra a gyógyhatású étrendkiegészítő és fitoterápiás készítmények előállításában. (Babulka 1996., 2005b.)

Irodalom

ANTALL József – BUZINKAY Géza (szerk.)

1979 *Népi gyógyítás Magyarországon*. Communicationes de Historia Artis Medicinae, Supplementum 11–12. Budapest: Medicina Kiadó

BABULKA Péter

1989 Gyógynövények használata az Európán kívüli népek hagyományos orvoslásában és a modern gyógyszerkutatásban. In: Babulka Péter – Borsányi László – Grynaeus Tamás (szerk.): *Síppal-dobbal. Hagyományos orvoslás az Európán kívüli népek körében*. Budapest: Mezőgazdasági Kiadó. 25–39.

1995a Természetes anyagok a hagyományos és a modern orvoslásban 1–2. *Természetgyógyászat*. Tudományos melléklet, február-március.

1995b A „reuma” kezelésére használt gyógynövények összehasonlító etnofarmakobotanikai vizsgálata. Előadás a Nemzeti Gyógynövény Konferencián. Pécs.

1997 *Gyógynövények Magyarországon a népi gyógyászatban és a fitoterápiában*. CD-ROM. Győr: Com-Com Bt.

1998a Dr. Kóczián Géza etnobotanikai kutatásai. *Honismeret* 2. 84–86.

1998b A magyar népi orvoslásban használt gyógynövények. *Komplementer Medicina II. 1.* 6–16.

2002 Gyógynövényeink népi használata és értékelésük néhány szempontja. In: Barna Gábor – Kótyuk Erzsébet (szerk.): *Test, lélek, természet. Tanulmányok a népi orvoslás emlékeiből. Köszöntő kötet Grynaeus Tamás 70. születésnapjára*. Budapest – Szeged: SZTE Néprajzi Tanszék. 152–167.

2004 *Gyógy-, illóolaj-, és fűszernövények*. CD-ROM. Győr: Com-Com Bt.

2005a Gyógynövények és fitoterápia. In: Mátray Árpád (szerk.): *Az ökológiai és alternatív állatgyógyászat alapjai*. Budapest: Mezőgazda Kiadó. 50–79.

2005b Gyógyhatású táplálékok, étrendkiegészítők, funkcionális élelmiszerek. *Komplementer Medicina* 3. 58–66.

2006 Gyógynövények a reumás megbetegedések kezelésében. *Komplementer Medicina* 4. 6–15.

2007a *Etnobotanikai és etnofarmakológiai kutatások a Kárpát-medencében és Moldvában*. <http://www.etnofarmakologia.hu>

2007c A gyomor-bél betegségek fitoterápiás kezelése I. II. *Komplementer Medicina* 2. 4; 4. 6–14.

2007d *Népi gyógynövényhasználat a Kárpát-medencében és Moldvában. Az adatgyűjtéstől a terápiás alkalmazásig*. Előadás a Nemzeti Gyógynövény Konferencián. Szeged.

2008a Gyógynövények és a bőrbetegségek fitoterápiás kezelésének lehetőségei I. II. *Komplementer Medicina* 1. 17–24.; 2. 6–13.

2008b Gyógynövények és növényi készítmények a fog- és szájüregi betegségek kezelésében. *Komplementer Medicina* 4. 6–15.

- 2009a Gyógynövények és növényi készítmények az epebetegségek kezelésében. *Komplementer Medicina* 2. 6–13.
- 2009b Gyógynövények és növényi készítmények a szorongások, az alvászavarok és a depresszió kezelésében. *Komplementer Medicina* 4. 6–14.
- 2010 Az ember, a környezet, a hagyományok, a gyógyítás és a természetes anyagok kapcsolatait vizsgáló fontosabb (etno)tudományok vázlatos áttekintése. *Komplementer Medicina* 6. 6–16.
- BABULKA, Peter
- 1993 *Preliminary survey on medicinal plants used in Hungarian ethnomedicine*. Mimeographed lecture presented at the 2nd European Colloquium on Ethnopharmacology. 11th International Conference on Ethnomedicine (AGEM), 24–27th March. Heidelberg. Germany.
- 1996 Evaluation of medicinal plants used in Hungarian ethnomedicine, with special reference to the medicinally used food plants. In: Ekkehard Schröder et al. (ed.): *Medicines and foods: the ethnopharmacological approach*. Paris: ORSTOM édition – Société Française D’Ethnopharmacologie. 129–139.
- 2000 Arzneipflanzen und Phytotherapie in Ungarn. *Zeitschrift für Phytotherapie* 5. 257–263.
- 2009 A short overview of the Hungarian ethnomedicinal, ethno(pharma) botanical and ethnopharmacological research. In: Ruth Kutalek – Armin Prinz (Eds.): *Essays in Medical Anthropology. The Austrian Ethnomedical Society after Thirty Years*. Wiener Ethnomedizinische Reihe, Band 6. 69–87.
- 2011a Synthèse des ressources botaniques dans les pratique médicale humaine et vétérinaire en Hongrie. *Phytothérapie de la recherche à la pratique* 9. 5. (Octobre) 290–296.
- 2011b Plantes médicinales, recherches ethnobotaniques et ethnopharmacologiques en Hongrie. *Ethnopharmacologia* 47. (Novembre) 7–16.
- 2011c Medicinal plants used in Hungarian Ethno- and Alternative Veterinary Practices. *Curare* 34. 1–2. 110–117.
- BABULKA, Peter – GOETZ, Paul
- 1998 Les Plantes Médicinales dans le Traitement des Rhumatismes. De la Médecine Traditionnelle Hongroise à la Phytothérapie Européenne Actuelle. Partie I. *Revue de Phytothérapie Pratique* 2. 11–17.
- BABULKA, Peter – OLÁH, Andor
- 1983 Phytotherapeutische Wundbehandlung in der ungarischen Volksmedizin. *Curare* 6. 117–128.
- BABULKA, Peter – PATAKI, Ágnes
- 1997 Folk Customs, Beliefs and Traditional Curing Methods of the Period between Conception and Weaning in Hungarian Peasant Communities. In: Christine E. Gottschalk-Batschkus – Judit Schuler – Doris Iding (ed.): *Women and Health. Ethnomedical Perspectives*. VWB – Verlag für Wissenschaft und Bildung. *Curare, Special Volume* 11/97. 279–286.

BABULKA, Peter – PIRÓTH, István

- 1996 Possibilities and problems in the education of (medical) ethno-sciences. Lecture presented at the 3rd Europeaen Colloquium on Ethnopharmacology and 1st International Conference of Anthropology and History of Health and Medicine. Genova, Italy. Conference abstract. Genova: Erga Edizioni. 154.

BABULKA, Peter – PIRÓTH, István – VARGA, Tamás

- 1993 *The Concept of Database HERB*. Mimeographed lecture presented at the Round Table Discussion on Databases from Plants and Medicines. 2nd European Colloquium on Ethnopharmacology, 11th International Conference on Ethnomedicine (AGEM), 24–27th March, Heidelberg.

BABULKA Peter – RÁCZ Gábor

- 2006 *In memoriam Páter Béla és Gidófalvy István*. Előadás a Nemzeti Gyógynövény Konferencián. Szentendre.

BERNÁD Ilona

- 2010 *Élő népi gyógyászatunk*. Egészségünkért 3. Marosvásárhely.

BLUMENTHAL, Mark (Ed.):

- 1998 *The Complete German Commission E Monographs*. American Botanical Council & Integrative Medicine Communications, Boston, Massachusetts.

DANTER Izabella

- 1994 *Népi gyógyászat a Kisalföld déli részén*. Komárom–Dunaszerdahely: Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság–Lilium Aurum

DIÓSZEGI Sámuel

- 1813 *Orvosi Fűvészkönyv, Mint A' Magyar Fűvész Könyv' Praktika része*. Debrecen: Csáthy György

DIÓSZEGI Sámuel – FAZEKAS Mihály

- 1807 *Magyar Fűvészkönyv*. Debrecenben: Csáthy György

ESCOP (The European Scientific Cooperative on Phytotherapy)

- 2003, 2009 *ESCOP Monographs*. 2nd Edition and Supplement. Georg Thieme Verlag.

FARNSWORTH, Norman R.

- 1985 Plants and modern medicine. Where science and folklore meet. *World Health Forum* 6. 76–80.

FRENDL Kata

- 2002 Népi növényismereti adatok a Székelyföldről. In: Barna Gábor – Kótyuk Erzsébet (szerk.): *Test, lélek, természet. Tanulmányok a népi orvoslás emlékeiből*. Köszöntő kötet Grynaeus Tamás 70. születésnapjára. Budapest – Szeged: SZTE Néprajzi Tanszék. 172–180.

GÉMES Balázs

- 1979 A népi orvoslás kutatás aktuális problémái Magyarországon. In: Antall József – Buzinkay Géza (szerk.): *Népi gyógyítás Magyarországon*. Communicationes de Historia Artis Medicinae. Supplementum 11–12. 23–33.

- 1987 *A népi születésszabályozás (magzatelhajtás) Magyarországon a XIX–XX. században*. Documentatio Ethnographica 12. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.
- GRYNAEUS, András – GRYNAEUS, Tamás
 2001 The geobotany of Medieval Hungary: a preliminary report. *Medieum Aevum Quotidianum* 44. 78–93.
- GRYNAEUS Tamás
 1985 (Gyógy)növényismeretünk a reneszánsz és a reformáció korában. *Communicationes de Historia Artis Medicinae* 109/112. 105–110.
 1996a *Isa por... A honfoglalás és Árpád-kori magyarság betegségei és gyógyításuk*. Budapest: Fekete Sas Kiadó.
 1996b *A honfoglalás- és Árpád-kori magyarság növényei. Növényismeret, növényfelhasználás és növényföldrajz*. In: Pócs Éva – Voigt Vilmos (szerk.): *Ősök, táltosok, szentek. Tanulmányok a honfoglalás és Árpád-kor folklórából*. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport. 121–137.
 2001 'Ear-herb' (*Sempervivum tectorum* L.) in Hungarian ethnomedicine. *Acta Ethnographica Hungarica* 46. 3–4. 261–271.
- GRYNAEUS, Tamás – BABULKA, Peter
 1986 *Plant medicines of cough used in Hungarian ethnomedicine*. 7th National Conference on Medicinal Plants. Abstracts. Sopron, Hungary. 95.
- GRYNAEUS Tamás – PAPP József
 1977 Régi magyar (gyógy)növénynevek. 15–17. század. *Communicationes de Historia Artis Medicinae. Supplementum* 9–10. 31–49.
 1978 Régi magyar (gyógy)növénynevek mutatója. 15–17. század. *Communicationes de Historia Artis Medicinae* 86. 131–137.
- GYULAI Ferenc
 2001 *Archaeobotanika. A kultúrnövények története a Kárpát-medencében a régészeti-növénytan vizsgálatok alapján*. Budapest: Józsefvárosi Műhely.
- HALÁSZ Péter
 é. n. *A moldvai magyarok hiedelmei*. Budapest: Generál Press Kiadó.
 é. n. *A moldvai magyarok hagyományos állattartása*. Budapest: Generál Press Kiadó.
 2010 *Növények a moldvai magyarok hagyományaiban és mindennapjaiban*. Budapest: Generál Press Kiadó.
- HALÁSZNÉ ZELNIK Katalin
 1981 Adatok a moldvai magyarok gyógynövény-használatához. *Gyógyszerészet* 25. 361–367.
- HOPPÁL Mihály – Törő László
 1975 Népi gyógyítás Magyarországon ('Ethnomedicine in Hungary'). *Communicationes de Historia Artis Medicinae. Supplementum* 7–8. 15–177.
- JÓZSA László
 1996 *A honfoglalás és Árpád-kori magyarság egészsége és betegségei*. Budapest: Gondolat Kiadó.
 2006 *Paleopathologia. Elődeink betegségei*. Budapest: Semmelweis Kiadó.

KESZEG Vilmos

- 1978 A mezőségi Detrehemtelep népi gyógyászata. In: Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti dolgozatok*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó. 97–117.

Kész Margit

- 2006 *Gyógyító hagyomány Kárpátalján*. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.

KÓCZIÁN Géza

- 1980 Etnobotanikai vizsgálatok Répáshután. A miskolci Hermann Ottó Múzeum *Néprajzi Kiadványai XIII.* 229–256.
- 1985 *A hagyományos parasztgazdálkodás termesztett, a gyűjtögető gazdálkodás vad növényfajainak etnobotanikai értékelése*. Doktori disszertáció. Mosonmagyaróvár: ATE Mezőgazdasági Kar.
- 1986 A népi fitoterápia néhány fontosabb gyógynövénye Dél-Somogyban. *Somogyi Honismereti Híradó* 1. 37–44.
- 1988 A taranyi cigányok gyógyító és mérgező növényei. *Gyógyszerészet* 32. 417–424.
- 1990 Gyakran használt növények a magyar népi állatorvoslásban. *Gyógyszerészet* 34. 6. 307–316.

KÓCZIÁN Géza – PINTÉR István – SZABÓ László

- 1975 Adatok a gyimesi csángók népi gyógyászatához. *Gyógyszerészet* 19. 226–230.

KÓCZIÁN Géza – SZABÓ István – SZABÓ László Gy.

- 1977 Kalotaszegi népgyógyászati adatok. *Gyógyszerészet* 21. 5–17.

KÓCZIÁN Géza – SZABÓ László Gy.

- 1978 Nagyatád egy kertészgazdaságának leírása, agrobotanikai értékei és géntartalékai. *Agrártörténelmi Szemle* 1–2. 181–197.
- 1990 A szlovákiai Áj és Falucska községek népeinek gyógynövényhasználata, etnobotanikai tudása (adatközlés). *Gyógyszerészet* 34. 371–377.

KÓCZIÁN Géza – SZABÓ István – SZABÓ László Gy.

- 1979 A Helleborus- (Hunyor-) fajok népgyógyászati felhasználására vonatkozó adatok. In: Antall József – Buzinkay Géza (szerk.): *Népi gyógyítás Magyarországon*. Communicationes de Historia Artis Medicinae. *Supplementum* 12. 125–154.

KÓTYUK Erzsébet

- 2000 *A népi gyógyítás hagyományai egy kárpátaljai magyar faluban*. Budapest: Európai Folklor Intézet – Osiris.

LEUNG, Albert Y. – FOSTER, Steven

- 1996 *Encyclopedia of Common Natural Ingredients Used in Foods and Cosmetics*. New York – Chichester – Brisbane – Toronto – Singapore: John Wiley Sons, Inc.

MAGYARY-KOSSA Gyula

- é.n. *A hazai gyógynövények hatása és orvosi használata*. Budapest: Aetheneum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat.

- 1904 *Magyar állatorvosi könyvészet (1472–1904)*. Budapest: Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat.
- 1929–1940 *Magyar orvosi emlékek I–III*. Budapest: Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat.
- MELIUS Péter
- 1978 *Herbárium*. A megjelenés 400. évfordulójára megjelentetett könyvet bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel sajtó alá rendezte Szabó Attila. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- OLÁH Andor
- 1985 *Fűbe-fába orvosság! Békés megyei népi orvoslás*. Békéscsaba: Békés Megyei Tanács V. B. Tudományos-Koordinációs Szakbizottság.
- 1986 *„Újhold, új király!” A magyar népi orvoslás életrajza*. Budapest: Gondolat.
- 1987 *Zöld varázslók, virág-orvosok. Népi gyógynövényismeret Békés-megyében*. Békéscsaba: Békés Megyei Tanács V.B. Tudományos-Koordinációs Szakbizottság.
- OLÁH Andor – BABULKA Peter
- 1985 Traditionelle Anwendung und Möglichkeiten der modernen phytotherapeutischen Verwendung der Ampferarten. *Curare (Sonderband)* 3. 121–142.
- PAPP Nóra
- 2011 Népi gyógynövény-ismereti kutatások a kolostori gyógyászatban és Erdélyben (2007–2010). *Kaleidoscope (Online folyóirat)* 2. 2. 76–90.
- PATAKI Ágnes
- 2002 A magyar népi szülészet etnofarmakológiai vizsgálata. In: Barna Gábor – Kótyuk Erzsébet (szerk.): *Test, lélek, természet. Tanulmányok a népi orvoslás emlékeiből. Köszöntő kötet Grynaeus Tamás 70. születésnapjára*. Budapest – Szeged: SZTE Néprajzi Tanszék. 195–207.
- PÉNTEK János – SZABÓ Attila
- 1985 *Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete*. Bukarest: Kriterion.
- RAB János
- 1982 Újabb népgyógyászati adatok Gyimesből. *Gyógyszerészet* 26. 325–333.
- 1991 Hagyományos gyógynövényismeret Gyergyóban. *Gyógyszerészet* 35. 373–380.
- RÁCZ Gábor
- 1979 A népgyógyászati adatok értékelése. In: Antall József – Buzinkay Géza (szerk.): *Népi gyógyítás Magyarországon*. Communicationes de Historia Artis Medicinae, Supplementum 11–12. 51–60.
- RÁCZ Gábor – RÁCZ-KOTILLA Erzsébet – PÉTER H. Mária – GÁSPÁR Mária
- 1982 *Korszerű gyógynövényhasználat*. Korunk Füzetek 1. Kolozsvár-Napoca: Korunk
- RÁCZ Gábor – RÁCZ-KOTILLA Erzsébet – SZABÓ László Gy.
- 2012 *Gyógynövényismeret. A fitoterápia és az alternatív medicina alapjai*. Budapest: Galenus Kiadó.

RÁCZ-KOTILLA Erzsébet – RÁCZ Gábor

2001 Farmakotaxonómia. A növényrendszertan gyógyszerhatástani megközelítése. *Kanitzia. Journal of Botany* 9. 41–58.

2004 100 éve alapította Péter Béla a Kolozsvári Gyógynövény Kutató Intézetet (1904) I. rész. A kezdetektől 1914-ig. *Kanitzia. Journal of Botany* 12. 13–24.

SALIM, A. A. – CHIN, Y.-W. – KINGHORN, A.D.

2008 Drug Discovery from Plants. In: Ramawat K.G.–Mérillon J.M. (eds.): *Bioactive Molecules and Medicinal Plants*. Berlin: Springer Verlag GmbH. 1–24.

SPIELMANN József

1979 Történelmi reflexiók a népi orvoslás és az orvostudomány viszonyáról. In: Antall József–Buzinkay Géza (szerk.): *Népi gyógyítás Magyarországon*. *Communicationes de Historia Artis Medicinae. Supplementum* 11–12. 35–50.

SZABÓ László Gy. – KÓCZIÁN Géza

1982 Gyógynövények Sadler József „Magyarázat a magyar plánták szárított gyűjteményéhez”. *Gyógyszerészet* 26. 212–219.

SZABÓ T. Attila

1995 *Történelmi, etnobotanikai és génforrás-kutatások a termesztett növények és a vadon élő rokonfajok evolúciós folyamatainak feltárására a Kárpát-medence térségében*. Doktori tézisek. Budapest–Szombathely.

1996 *Tudomány, mely örök életet ad*. Orvosbotanika, életismeret, gyógyítás a XVI. századi magyar tudományban. CD-ROM. Szombathely: G&G

SZABÓ Attila – PÉNTEK János

1976 *Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.

SZABÓ T. Attila – Sz. TÓTH Magda

1993 Adalékok a XVI. századi magyar természettudomány születéséhez. Erdősi Sylvester János, Szegedi Kőrös Gáspár, Váradi Lencsés György, Somogyi Melius Péter és a sárvári orvosbotanikai iskola (1536–1555). *Communicationes de Historia Artis Medicinae* 141–144. 107–126.

TAMASI József – BABULKA Péter

1990 A húgyúti rendszer növényi terápiás szerelei. *Természetgyógyászat. Tudományos melléklet*, június.

TANKÓ Mária

2003 *Gyimes-völgyi népi gyógyászat*. Budapest: Európai Folklore Intézet – L' Harmattan.

VAJKAI Aurél

1943 *Népi orvoslás a Borsa völgyében*. Kolozsvár: Erdélyi Tudományos Intézet

1948 *A magyar népi orvoslás kutatása*. Budapest: Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat

VASAS Samu

2009 *Népi gyógyászat*. Pomáz: Kráter Műhely Egyesület.

- VOHORA, Shashi Bharat – BABULKA, Peter – BOTZ, Lajos – SAGHIR, Ahmad
1987 Main features of using plants containing essential oils in Indian systems of medicine and Hungarian ethnomedicine. *Curare* 10. 249–260.
- WORLD HEALTH ORGANIZATION (WHO)
1999, 2002, 2007, 2009. *WHO monographs on selected medicinal plants. I–IV.* Geneva.

BABULKA, PÉTER

MEDICINAL PLANTS, ETHNO(PHARMACO)- BOTANICAL AND ETHNOPHARMACOLOGICAL RESEARCH AMONG HUNGARIANS LIVING IN THE CARPATHIAN BASIN

The Hungarian people living in the Carpathian Basin have gathered a great deal of information on the therapeutic effects of medicinal plants and other natural materials (fungi, products of animal origin).

The first Hungarian-language herbal was published in 1578. It was followed by other herbals and works on pharmacobotany. In the early 19th century botanical works became separate from (herbal) books on the therapeutic effects of medicinal plants. From the late 1930s doctors were encouraged to learn about herbal and other home remedies used by the common people because some of them were regarded as having a remarkable therapeutic effect.

This ethno(pharmaco)botanical collecting work was intensified after the Second World War and it was around then that the first ethnopharmacological investigations also began. The world's first centre for research on medicinal plants was set up in Kolozsvár in 1904, where experiments with an ethno(pharmaco)botanical began in addition to cultivation and agro technical experiments. The founder of the institution, Béla Páter (1860–1938) laid the foundations of a medicinal plant school where the fourth generation of scientists is now following the examples of its forerunners, applying a modern approach and armed with extensive and new knowledge. The Transylvanian medicinal plant school can be regarded as a genuine Hungarian speciality. At least six hundred plant species were used in popular medicine by Hungarians living in the Carpathian Basin.